

Giải quyết các vấn đề xã hội cần phương pháp tiếp cận đúng: trường hợp trẻ đường phố *

NGUYỄN THỊ OANH

1. Trẻ lang thang đường phố trên thế giới.

Theo thống kê gần đây nhất (1991) thì trên thế giới số trẻ lang thang đường phố lên tới 100.000.000 em. Theo số liệu 1989, riêng Châu Mỹ La tinh có 50.000.000 và một mình Braxin: 30.000.000 em.

Trẻ em lang thang đường phố có hai loại. Một là do gia đình nghèo, tan vỡ, xuất phát từ các khu nhà ổ chuột v.v.... làm việc kiếm sống (kể cả bằng phương tiện bất chính) và chơi phần lớn thời gian ngoài đường phố nhưng tối về với gia đình. Đó là đa số. Còn một thiểu số sống luôn ở đường phố. Đó là trẻ vô gia cư, hay không còn gia đình hoặc còn gia đình nhưng sống tách rời với gia đình.

Đó là chưa kể đến số đông hơn nhiều là trẻ sống với gia đình nhưng vì quá nghèo phải bỏ học, để lao động phụ giúp gia đình, thiếu ăn, thiếu mặc, thiếu sự chăm sóc về mặt tinh thần.

Kèm với nạn trẻ lang thang đường phố luôn luôn có vấn đề lạm dụng trẻ (sức lao động, tình dục, sử dụng trẻ để ăn xin v.v...) và ngược đãi trẻ (bạo lực của người lớn đối với trẻ, giữa trẻ với nhau, hăm hiếp, và cả bắt bớ tàn sát như ở châu Mỹ La tinh), các tệ nạn xã hội như xì ke, ma túy, mại dâm... Ở nơi nào mà vấn đề trẻ lang thang đường phố có vẻ trầm trọng thì ta có thể đoán là sau lưng trẻ có một tổ chức của người lớn sử dụng trẻ trong buôn lậu, dốt mồi, ăn xin v.v...

2. Nhìn ra những nguyên nhân kinh tế xã hội dẫn tới nạn trẻ lang thang đường phố.

Liên hiệp quốc, các tổ chức khoa học, các tổ chức bảo vệ trẻ em quốc tế thống nhất về nguyên nhân cấu trúc của hiện tượng toàn cầu này. Sự hiện diện của hàng trăm triệu trẻ đường phố gắn liền với một hiện tượng thế giới khác mà người ta gọi là "xi - căn - đan" của thế kỷ XX. Đó là hơn 1,2 tỷ người nghèo dưới mức tối thiểu trên 5 tỉ dân số thế giới. Thập kỷ phát triển 80 - 90 được gọi là thập kỷ thất bại vì nạn nghèo đói lan rộng. Ở nhiều nước trong vùng Châu Mỹ La tinh và châu Phi (Sahara) mức độ tăng trưởng kinh tế là con số âm. Có nước thụt lùi lại mức phát triển của ba bốn chục năm và trước. Đây là một cuộc khủng hoảng toàn cầu và nạn trẻ lang thang đường phố gắn liền với nó được coi là một vụ "tàn sát tập thể đối với trẻ em"

82 *Giải quyết các vấn đề xã hội ...*

---

* Bài phát biểu tại Hội thảo khoa học về "Bảo trợ, chăm sóc giáo dục trẻ em lang thang, hư và phạm pháp" tại thành phố Hồ Chí Minh ngày 26 - 28/5/1992

Nguyên nhân cơ bản của nạn nghèo đói mới này là mô hình phát triển kinh tế toàn cầu với sự bóc lột triệt để của nước giàu đối với nước nghèo khiến cho tài nguyên phía Nam (nước nghèo) được đổ hết về phía Bắc (nước giàu). Tài nguyên chuyển từ Nam lên Bắc là vô hạn, còn Bắc xuống Nam, mức độ cho phép là 0,3%. Chính sách ép giá, trả nợ nước ngoài bắt buộc các nước nghèo phải thắt lưng buộc bụng. Hậu quả là ngân sách cho sức khỏe, giáo dục, an sinh xã hội bị cắt giảm, môi sinh bị tàn phá, lương thực phải dành cho xuất khẩu.

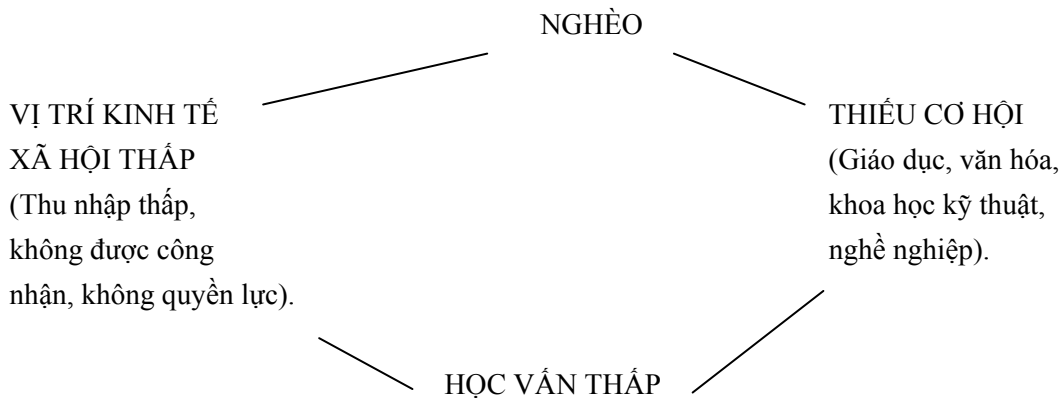
Trong nước thì các mô hình phát triển không cân bằng dẫn tới nghèo như: ngân sách nặng về quân sự và cảnh sát, xây dựng khoa trương, đặt nặng xuất khẩu và sự làm giàu bất chính của một thiểu số có quyền lực, quản lý kém v.v...

Không có một nguyên nhân duy nhất cho trẻ lang thang đường phố như mọi vấn đề xã hội khác mà cả chòm nguyên nhân, nhưng *nghèo đói* (do sự tương tác kinh tế chính trị của các quốc gia) được xem là nguyên nhân cội nguồn vì ngay cả ở các nước công nghiệp phát triển nạn thanh thiếu niên phạm pháp mang tính tâm lý nhiều hơn, các nhà nghiên cứu cũng cho rằng nghèo, thất nghiệp, vô gia cư là những nhân tố quan trọng. Quá trình phát triển kinh tế xã hội vừa qua cũng sản sinh ra cái gọi là "thế giới thứ tư" nghĩa là những lổm cực nghèo giữa xã hội phồn vinh của các nước giàu. Người ta ước lượng ở châu Âu có 30.000.000 người nghèo (tương đối so với ta), ở Mỹ cũng nhiều chục triệu và số người sống bằng trợ cấp, bữa cơm từ thiện, không có bảo hiểm y tế xã hội đã tăng nhảy vọt từ 30 năm nay. Hiện tượng trẻ em lang thang được xem như cái ngọn, phần nổi lên mặt nước của một tảng băng và cái nền to lớn hơn nhiều bên dưới là một tiến trình phát triển kinh tế xã hội đầy rẫy vấn đề: nợ nước ngoài, lạm phát, đô thị hóa hỗn độn, kỳ thị chủng tộc, bóc lột, bạo loạn, gia đình tan vỡ, sự tan rã của các giá trị xã hội.

3. Xã hội học về sự nghèo đói.

Ngày nay các nhà xã hội học nhân chủng học, tâm lý học, tâm thần học đã có nhiều công trình về xã hội học của sự nghèo đói và tâm lý của người nghèo.

Người ta hay nói sai lầm rằng nghèo là "bẩm sinh" là "cha truyền con nối". Đúng là "cha truyền con nối" nhưng không phải di truyền mà do không thoát ra khỏi cái vòng luẩn quẩn "NGHÈO --> THIẾU CƠ HỘI --> HỌC VẤN THẤP --> VỊ TRÍ KINH TẾ XÃ HỘI THẤP --> NGHÈO"

Đặc điểm của tầng lớp nghèo là: tuổi thọ thấp, trình độ giáo dục thấp, thiếu kỹ năng, thiếu cơ hội làm việc, không dễ dàng tiền được, không thể vay tiền vì thiếu thế chấp, không tham gia vào các sinh hoạt văn hóa, giải trí, chính trị, thiếu ăn, dễ bị bệnh, dễ xảy ra bạo lực (đánh vợ, đánh con, đánh nhau), bỏ vợ con. Tâm lý đặc biệt của họ là:

- Cam chịu với số phận và buông trôi.
- "Sống cho ngày hôm nay" vì kiếm sống từng bữa, không dành dụm cho ngày mai

được thi hưởng ngày hôm nay cho trọn vẹn (ăn nhậu, bài bạc) .

- Chỉ có lo cái ăn, cái mặc là quá cực rồi làm sao quan tâm đến nhu cầu văn hóa tinh thần cho bản thân và con cái.

- Từ đó bị cô đơn, tuyệt vọng hay hận thù.

- Sự mặc cảm với xã hội đang ruồng bỏ họ.

- "Cuộc đấu tranh để sống còn" khiến cho khi thiếu đói họ có thể làm bất cứ điều gì để có ăn (làm ăn bất chính, cướp giết v.v...).

Những người nghèo khi tình trạng của họ không quá bi đát có những đức tính như: cần cù, chịu khó, đoàn kết, tương thân tương trợ. Đó cũng là sức mạnh của họ.

Phụ nữ và trẻ em là nạn nhân lớn nhất của nghèo đói. Có tác giả nói:

- *Nghèo là chết* về mặt thể chất và tinh thần (đói kém, bệnh tật, tuyệt vọng).

- *Nghèo là bị tước hết nhân quyền*: quyền được phát triển và dự phần vào quá trình phát triển kinh tế, chính trị, xã hội của quốc gia. Dự phần đóng góp và hưởng thụ kết quả của phát triển.

Trẻ em nghèo phải tuôn ra đường để kiếm ăn cho gia đình và bản thân, để trốn khỏi căn nhà tăm tối hôi hám hay bầu không khí tâm lý ngột thở của gia đình. .

Trẻ em nghèo không có tuổi thơ: tuổi hồn nhiên, vui chơi, mơ mộng. Mà theo các nhà tâm lý *chơi* là cơ sở để phát triển óc sáng tạo. Mà người thiếu óc sáng tạo không thể vươn lên.

Trẻ em nghèo không có một dự án cho cuộc sống (Projet de vie) nghĩa là ước mơ, là viễn cảnh cho tương lai, động lực để tiến tới, để phát huy tiềm năng, tài năng cho một nhân cách sung mãn.

4. Tâm lý trẻ lang thang đường phố

Trẻ lang thang đường phố tất nhiên có cùng một tâm trạng trên, nhưng do cuộc sống lang thang, các nhà nghiên cứu ghi nhận thêm những đặc điểm sau đây của các em:

- Muốn chôn vùi quá khứ, chối bỏ những người (cha mẹ) đã làm em đau khổ. Do đó phần lớn hay che dấu sự thật về mình khi tiếp xúc với người lạ.

- Không còn khái niệm về thời gian (nên bước đầu khó tập cho các em trở lại với khuôn khổ).

- Mất sự tự trọng.

- Luôn luôn nghi ngờ, tự vệ để sinh tồn vì sống trong môi trường đầy bạo lực.

- Kết thành băng nhóm để tìm sự che chở lẫn nhau, tuy nhiên, các em:

+ Rất tháo vát.

+ Biết tự giáo dục lẫn nhau.

+ Tự tổ chức cuộc sống bên lề xã hội.

Nhờ cách giáo dục đổi mới nhằm khơi dậy và tổ chức tiềm năng của chính các em ở một số nước như châu Mỹ La tinh, Philippin các em có tổ chức riêng của mình, "quốc hội" riêng của mình để đấu tranh cho nhân quyền và giúp nhau vươn lên, sống tốt. Không ít cựu lang thang đường phố nay là những nhà giáo dục giỏi chăm lo cho đàn em của mình.

5. Cách tiếp cận vấn đề

a/ Động cơ nhân tạo đích thực và kiến thức

Trong hành động ta có thể làm rất nhiều, tốn kém rất nhiều mà không đạt kết quả, có khi còn gây thêm tác hại. Phương Tây đã hối tiếc vì một thời gian dài tốn kém với các cơ sở nuôi dạy tập trung. Không những tốn kém mà còn tác hại nữa. Trẻ con, người lớn được chăm sóc tập trung khó trở thành người bình thường vì thiếu môi trường tự nhiên của gia đình và cộng đồng, thường hay ỷ lại, mất tinh thần tự lập. Nguy hại hơn nhiều là cách tiếp cận này tước khỏi gia đình và cộng đồng chức năng tự nhiên và trách nhiệm của chúng. Thay vì giúp chúng tự điều chỉnh để đảm nhận tốt hơn vai trò của mình thì cách làm này làm chúng thêm bất lực.

Tác hại cuối cùng là một khi mở cơ sở tập trung thì phải duy trì, ít ai chịu đóng cửa mặc dù không còn hiệu quả. Kinh nghiệm công tác xã hội các nước đi trước cho thấy nhiều cơ sở lẽ ra phải đóng cửa lâu rồi, nhưng tiếp tục duy trì để phục vụ lợi ích riêng của tổ chức hay cá nhân đã lập ra nó.

Không ít phong trào, tổ chức hô hào từ thiện, mối quan tâm đến các nạn nhân xã hội như mục đích thành lập nhưng nếu trong tiềm thức mục đích thật chỉ là kiếm tiền thì nhất định... không thành công. Do đó động cơ nhân đạo trung thực mới là sức mạnh thúc đẩy phong trào. Nhưng nuôi dưỡng nó phải là *kiến thức* và *kỹ năng* chuyên môn. Sự hiểu biết phải đi trước, phương tiện đi sau. Khi không giải quyết thành công một vấn đề nào đó ta thường đổ lỗi cho việc thiếu tiền... thực chất ta không có chiếc chìa khóa là kiến thức và khi có kiến thức và kỹ năng thì tiền lắm lúc là thứ yếu và có khi tai hại. Vì một khi ta xuất hiện như người nắm nhiều tiền, quần chúng sẽ trông chờ và ỷ lại không đóng góp phần tích cực của mình.

b) Giáo dục xã hội là biện pháp hàng đầu

Có hiện tượng trẻ em thiệt thòi đó là do xã hội không phải do các em. Rất vô tình nhưng ngay cách xưng hô cũng cho thấy một quan niệm chưa phù hợp, ví dụ như khi ta gọi trẻ là "hu" trẻ là "chưa ngoan". Chỉ có người lớn hư và làm hư trẻ em. Chưa ngoan, người lớn có ngoan chưa? Ngoan theo tiêu chuẩn nào? Bên ngoài gọi dạ bảo vâng... nhưng lớn lên sống ích kỷ, vợ vét thì sao?

Trong khoa học về an sinh nhi đồng từ lâu rồi người ta tránh cách dùng từ mang tính đánh giá "dán nhãn" cho trẻ em mà khi bàn về các vấn đề của trẻ em người ta nhắc đến những hiện tượng do xã hội gây ra như trẻ thiếu chăm sóc, trẻ bị bỏ rơi hay bị ngược đãi. Đối với trẻ sống lang thang người ta dùng từ khách quan là trẻ em đường phố (street children), tránh tuyệt đối dùng những tính từ kết tội các em.

Một khái niệm tâm lý trung tâm của vấn đề là "khái niệm về bản thân" hay "hình ảnh về chính mình". Mỗi chúng ta có một hình ảnh về chính mình, nếu tôi nghĩ tôi là một người có giá trị, có năng lực tôi sẽ tự tin và sẵn sàng phấn đấu vươn lên. Nếu tôi nghĩ mình là một kẻ tội tệ, bất tài thì tôi sẽ thất bại. Từ đâu hình thành hình ảnh về chính mình? Do là từ cách người xung quanh nhìn mình, nói về mình, đối xử với mình. Trẻ phạm pháp thường có một hình ảnh tiêu cực về mình vì ngay từ nhỏ bị cha mẹ mắng nhiếc, đánh đập hay bỏ rơi.

Để khơi dậy tiềm năng tự giúp của người nghèo, hay của trẻ lang thang đường phố, sự ban bố của cải hay tình thương không quan trọng và hiệu quả cho bằng tạo điều kiện để họ *thay đổi cả hình ảnh về chính mình*.

Do thiếu hiểu biết mà xã hội vô tình gây thêm mặc cảm do những buổi lên lớp dạy đạo đức ở tổ dân phố hay tiếp xúc với trẻ bằng sự thương hại. Cách làm ngày nay là chưa vội uốn nắn lời nói, hành vi nhưng tạo cho trẻ điều kiện thể nghiệm cách đối xử hoàn toàn đổi mới của người lớn. Các em được tôn trọng, những điểm tích cực của các em được khen, các em được giúp đỡ để thành công trong vài việc nhỏ như trong học nghề, học chữ. Từ đó các em lấy lại sự tự tin để vươn lên. Phải hết sức kiên trì với các em vì các em sẽ có những bước lùi, những lúc chán nản, bỏ cuộc.

Nếu toàn xã hội, nhất là cộng đồng địa phương và nhất là phụ huynh hiểu biết tâm lý của trẻ hơn thì vấn đề sẽ được giải quyết một phần rất lớn.

Giáo dục xã hội còn nhằm làm cho mọi người nhất là người có trách nhiệm thấy được nguyên nhân cội nguồn của nạn trẻ lang thang đường phố, làm cho nhà quản lý kém, cho người cán bộ tham nhũng, thấy mối quan hệ giữa hành động của họ và sự hiện diện của trẻ lang thang đường phố.

c/ Việc chăm sóc giáo dục các em phải tôn trọng tuyệt đối các nguyên tắc sau đây:

1. Không làm mất đi tính tự lập của các em bằng một sự chăm sóc bao cấp.
2. Không tách rời các em khỏi gia đình và cộng đồng.
3. Công tác tư vấn gia đình, tạo sự hòa giải và đoàn kết giữa các em và gia đình là cơ bản.
4. Giáo dục cộng đồng để có thái độ phù hợp và nhận trách nhiệm chăm sóc con em mình.

Ba cách tiếp cận phổ biến ngày nay là: làm việc ngay trên đường phố khi trẻ hoàn toàn vô gia cư (street based), giáo dục trẻ ngay trong cộng đồng (community based) và trong trường hợp bất khả kháng mở trung tâm nuôi dạy tập trung (Centered based). Biện pháp thứ ba chỉ dành cho số đặc biệt nhất và giai đoạn này càng rút ngắn càng tốt. Vấn đề giúp trẻ hội nhập vào cộng đồng bình thường là then chốt. Học chữ, học nghề, học sống (life skills). Kỹ năng tạo mối quan hệ hài hòa trong cuộc sống, làm chủ được cảm xúc, ý thức trách nhiệm, tổ chức nếp sống cá nhân có nề nếp, là các điều trẻ phải học lại trong bầu không khí thông cảm, yêu thương. Về mô hình tổ chức thì tùy trường hợp có những trung tâm mở hay Câu lạc bộ. Trẻ tới vui chơi, tắm rửa, ngủ nghề tùy thích, không muốn thì trẻ đi không có gì ràng buộc. Nhưng tại đây có các nhà tư vấn tâm lý, nhân viên giáo dục, xã hội tiếp cận và tư vấn cho các em tùy hoàn cảnh.

Có em được hỗ trợ để hàn gắn với gia đình. Có em được gửi đi học chữ trở lại tại các trường chung hay dành riêng cho các em. Có em được đến trường dạy nghề. Có những trường hợp đặc biệt được chăm sóc tập trung.

d/ Then chốt là mẫu người cán bộ giáo dục và cán bộ xã hội mới

Nóng vội áp đặt tư tưởng và hành vi là cách làm phổ biến. Ta lầm tưởng ta bảo trẻ thế này thế khác là trẻ theo ý ta.

Công tác với các đối tượng có vấn đề là một khoa học và một nghệ thuật. Lắng nghe, tìm hiểu tâm lý, gợi mở cho người kia bộc lộ, hỗ trợ để họ khẳng định lại những tiềm năng tích cực, không phải tự phát mà làm được. Phải học lý thuyết, phải được rèn luyện trong thực hành. Mẫu người cán bộ giáo dục mới là thay vì nói nhiều, lên lớp dạy đời, làm thay, ban bố, sẽ phải biết thu mình lại để tạo sự chủ động từ trẻ, biết kiên trì chờ đợi. Quan trọng hơn hết là biết *tôn trọng* và *tin tưởng* ở tiềm năng vươn lên của con người cho dù đó là một trẻ em.

Những điều tôi vừa nêu lên không chỉ là lý thuyết mà là cách làm đã đem lại kết quả tốt tại nhiều cơ sở ở thành phố Hồ Chí Minh.